

יוסף שפרינצק והשאלה הערבית

מבוא

הגיליון המודפס הראשון של כתב העת 'הפועל הצעיר', ביטאונה של מפלגת 'הפועל הצעיר', ראה אור באוקטובר 1907. במוטו שהתנוסס בראשו נקבע העיקרון הפרוגרמטי שהנחה את המפלגה: 'תנאי הכרחי להתגשמות הציונות – כיבוש כל מקצועות העבודה שבארץ על-ידי יהודים'. יוסף שפרינצק לא הגשים מימיו את שני ציוויי ה'כיבוש' העיקריים שבהם דגלו אנשי מחנה הפועלים שהגיעו לארץ ישראל בימי העלייה השנייה: עבודה פיזית ושמירה. הוא לא עבד בעבודת האדמה ולא השתתף במלאכת השמירה. מצעירותו היה לשפרינצק מקצוע אחד ויחיד – פוליטיקאי. בהזדמנות אחת תיאר בתמצות את 'עבודת הבורא', כלשונו, שבה בחר להתמקד ולהתמסר כל ימי חייו הבוגרים: 'נגזר עליך להתרוצץ, לנוע, להתנועע ולהניע'.¹ שפרינצק נמנה עם קבוצת הבחירים האליטיסטית של 'אבות מייסדים' שנמצאו בקביעות בצמרת ההייררכיה הפוליטית בתנועת העבודה ובתוככי העיסוק המפלגתי, ושפרנסתם הייתה פועל יוצא מכך. הוא היה הטיפוס האידאלי של עסקן בתנועת העבודה: אדם שהכנסתו הכספית באה מן המוסדות הציבוריים שבהם הוא פעיל ושאינו לו כל שאיפות אחרות בחייו פרט לפעילות ציבורית תכופה ומתמדת.² הדבר היה נכון גם כשכיהן בתפקידים רשמיים במפלגה (מזכיר מפלגת 'הפועל הצעיר' ולאחר מכן חבר במוסדותיה הבכירים של מפא"י), בהסתדרות העובדים (חבר הוועד הפועל ומזכיר ההסתדרות), בתנועה הציונית (חבר ההנהלה הציונית ויושב ראש הוועד הפועל הציוני) ובמדינת ישראל (יושב ראש הכנסת בעשור הראשון), וגם בתקופות הביניים שבהן לא אחז בתפקיד מוגדר.

שפרינצק השתקע בארץ ישראל בשלהי שנת 1910, והוא בן 25. על עצמו העיד כי הספיק לעלות ב'דיליז'נס האחרון של העלייה השנייה'.³ מיד עם בואו מונה למזכיר הוועד המרכזי של מפלגת 'הפועל הצעיר'. שפרינצק מילא תפקיד זה עשר שנים, עד בחירתו לנציג הראשון של העלייה השנייה ולנציג הפועלים הראשון בהנהלת

- 1 מכתב יוסף שפרינצק לחנה (רעייתו), י"ג בתמוז תרפ"א (19.7.1921), אגרות יוסף שפרינצק, בעריכת יוסף שפירא, תל אביב: עיינות, תשכ"ה, כרך א, עמ' 230.
- 2 אריה טרטקובר, 'יוסף שפרינצק במכתביו', הפועל הצעיר, 8.2.1966.
- 3 דברי יוסף שפרינצק ב'פגישת חברים עם הופעת כתבי גורדון', 26.10.1954, אצ"מ, A.193/155.

ההסתדרות הציונית בשנת 1921. בהשוואה למרבית חבריו מקבוצת הפוליטיקאים, הנחשבים ל'אבות המייסדים' של תנועת העבודה, כגון דוד בן-גוריון, ברל כצנלסון, יצחק טבנקין, יצחק בן-צבי, דוד רמז, אליעזר קפלן ועוד, הקדים שפרינצק לאיש תפקידים בצמרת מקבלי ההחלטות.⁴

התפקיד הפוליטי הבכיר שמילא שפרינצק במפלגת 'הפועל הצעיר', שההגשמה העצמית בעבודה הייתה חרוטה על דגלה וקסמת 'כיבוש העבודה' תמצתה את דמותה והווייתה, עורר תגובות מצד בני התקופה וזכה להתייחסותו של המחקר ההיסטורי. התפיסה המקובלת מסבירה, בין השיטין נדמה כי היא מתרצת, את מעמדו של שפרינצק בארבעה גורמים עיקריים: בקשיי ניהולם של חיים ציבוריים שוטפים בתקופה ההיא; בהתרחקות מהפוליטיקה של מי שראו בעבודה חזות הכול; באופיים של אישים בעלי עצמאות רוחנית, שכישוריו ההרמוניים של שפרינצק סייעו לליכודם יחדיו; ובהיותו של שפרינצק מצויד בניסיון רב ובקשרים פוליטיים ענפים פרי פעילותו הציבורית במזרח אירופה. שפרינצק לא נמנה עם האישים הבולטים בחבורת הדמויות החלוציות האינדיבידואליסטיות שעלו ארצה בעלייה השנייה. ראשית כול וככלות הכול הוא היה בתקופה זו איש מנהל וארגון. הוא העפיל אל הדרג המדריך והמכוון את ציבור הפועלים בימי פולמוס ההתנדבות לגדוד העברי ב-1918. התמורה במעמדו ובהשפעתו הציבורית באה על רקע התבונה ושיקול הדעת שהפגין בעת המאבק הפנימי – האידיאולוגי והארגוני – שסער במחנה הפועלים בכלל ובמפלגתו בפרט.⁵

לגישה המציגה את שפרינצק כמוציא ומביא הפוליטי של מפלגת האידיאליסטים – 'הפועל הצעיר' – יש בהחלט על מה לסמוך. שפרינצק נהג לומר ביראת כבוד על אהרן דוד גורדון, אליעזר שוחט ועוד כמה מבחירי מגשימי העבודה בארץ: 'הם בבחינת נרות חנוכה, שקודש הם, ואני – אני רק השמש שלהם בלבד'. מקרב עמיתיו של שפרינצק למפלגה, נמצאו כמובן מי שטרחו להנציח אמירה זו,⁶ וגם להזכיר את 'חטאו' של האיש שפסח על פרק העבודה הגופנית בחייו. למשל, שמואל דיין שיבץ את המשפט הבא בהספד שכתב על שפרינצק, במלאות שנה לפטירתו: 'די שפרינצק לא חבקו מעדר ורגליו לא הלכו אחרי מחרשה'.⁷ שפרינצק ידע היטב כי מדובר

4 ראו בהקשר זה, משה ליסק, האליטות של הישוב היהודי בארץ-ישראל בתקופת המנדט, תל אביב: עם עובד, תשמ"א, בייחוד עמ' 24, 73-74, 115.

5 זאב צחור, 'תנועת הפועלים – עיצוב ההנהגה', החזון והחשבון: בין אידאולוגיה לפוליטיקה, תל אביב: ספרית פועלים, 1994, עמ' 11-27.

6 חיים שורר, 'בעל הפרס', במערכה ובמערכת, תל אביב: דבר, תשל"א, עמ' 243-244.

7 שמואל דיין, 'אחד מן השלושה', הפועל הצעיר, 16.2.1960. ובניסוחו הסרקסטי של פנחס לבון במאמר ביקורת שכתב לרגל הופעת קובץ נאומיו ומאמריו של שפרינצק, 'בכתב ובעל פה' (תל אביב: מפא"י, תשי"ב): '[שפרינצק] איננו מזכיר את הימים המועטים בהם עבד בתור פועל, כי לא היו'. פנחס לבון, 'שפרינצק בכתב ובעל פה', ניב הקבוצה, א (1952), עמ' 136.

בחיסרון בלתי מבוטל. כאשר נבחר לאספת הנבחרים כנציגה של דגניה בשנת 1920, הודה כי זו צירות מכובדת 'אולם קומבינציה כזו לא יפה'.⁸ הגישה האמורה מציגה את שפרינצק כמעין שְׁקֵת ציבורי-פוליטי של חבורת אידאליסטים יחידי סגולה. להערכתו, היא ממעיטה בתרומתו הסגולית של שפרינצק בגיבוש ובעיצוב דרכה הפוליטית של מפלגת 'הפועל הצעיר' ומכבידה על הבנת מעמדו הראלי במערכת יחסי הכוחות ששררה במפא"י. כפועל יוצא מכך ומנקודת מבט היסטורית, מטשטשת גישה זו את ייחודו בנוף המנהיגים שהצמיחה העלייה השנייה. כדי לבסס את טענתו אתמקד בבחינת השקפתו של שפרינצק בשאלה הערבית. אגב כך אסרטט כמה קווים בולטים בדיוקנו האישי והציבורי המלמדים על דרכו ועל אופני התנהלותו בחיים הפוליטיים, ואשר השפעתם ניכרה בפעילותו בסוגיית היחסים עם הערבים בארץ ישראל. במסגרת זו יידונו הממד הרדיקלי בהשקפת עולמו, זיקתו למשנתו של בנימין זאב הרצל, יחסו כלפי השימוש בכוח כלפי פנים וכלפי חוץ ומסלול תפקידיו במערכת הפוליטית שפעל בה במשך כל ימי בגרותו. עמדתו העקרונית של שפרינצק בנושא הערבי הייתה, לדעתי, מן הגורמים העיקריים שתחמו והגבילו את מרחב התמרון וההתנהלות שלו בזירה הציבורית, וכפועל יוצא מכך השפיעה ישירות על האפיקים ועל האופקים של הקריירה הפוליטית שלו. הוא היה מבכירי מבטאיו של זרם רעיוני-פוליטי בתוך מפא"י שדגל בכורח ההידברות עם הערבים. עצמתו היחסית המוגבלת של זרם זה חסמה בפניו של שפרינצק הגעה לתפקידים ביצועיים מרכזיים, שבכוחם היה להשפיע ישירות על המדיניות הציונית.

הרצליסט בבירות

שפרינצק נולד במוסקבה בשנת 1885. בגיל שש, עם גירוש היהודים מן העיר, עברה משפחתו לקייסנוב ומשם לוורשה. לחוויית ילדות זו הצטרפה בימי בחרותו ברוסיה הצארית מערכת עיסוקים מגוונת בתחום הפוליטי במסגרת תנועת 'התחיה' ותנועת 'צעירי ציון'. פעילותו התנהלה בגבול החוק, לעתים אף חרגה מעבר לו, וכללה שני פרקי מאסר קצרים. ב-1896, בהיותו בן 11, רץ שפרינצק לרחוב דז'יקה, הרחוב הראשי בוורשה, כדי לקנות את הספר 'מדינת היהודים' ברוסית. הוא תיאר זאת ברבות השנים כאירוע מכונן תודעה בקורותיו.⁹ בשחזורו את עמדתו בימי משבר אוגנדה וראשית התארגנותם של 'צעירי ציון', כתב:

8 מכתב שפרינצק לחנה, ח' בסיון תר"פ (25.5.1920), שפרינצק (לעיל, הערה 1), עמ' 195.
9 מכתב שפרינצק לחנה, ג' באדר תרצ"א (20.2.1931), שפרינצק (לעיל, הערה 1), תל אביב תשכ"ט, כרך ב, עמ' 117.

תוך הבהלה האוגנדיה הרביזיוניסטית מכאן, והתעוררות הסנטימנטים האחד-העמיים מכאן, קמה תנועת נוער חדורה רחשי האידיאה ההרצלאית בכמייתה ל'אלט-ניילאנד'. תנועת כיבוש העבודה, היתה גם תנועה לכיבוש היצר, או לשבירת היצר הרביזיוניסטי, הפושט צורות ולובש צורות בתקופות שונות בחיי האומה, ושביטויים – יהירות, פחזנות צעקנית, פוזה וקיצוניות עקרה. כל ימי הייתי חדור הרגשה הרצלאית, הרגשתי את עצמי 'הרצליסט' וזרים היו לרוחי הסנטימנטים של אחד-העמיות.¹⁰

שפרינצק זיהה בתנועת העבודה בכלל, וב'פועל העברי, כובש העבודה הקודח מפתח-תקוה' בפרט, את 'הרצל הקולקטיבי', שנועד למלא את מקומו של הרצל בציונות. הוא הלך שבי אחר היופי של הופעת הרצל, אחר ניסיונו לעשות פוליטיקה ודיפלומטיה מן האגדה בדבר הכוח היהודי, ובעיקר אחר הקסם שהציתה בנעוריו פעילותו של הרצל למען חזון כינונה של מדינה יהודית,¹¹ חזון ששפרינצק דבק בו כל ימיו. כמי שתמך לאורך שנים בהליכה בקטנות, הוא נזקק לדמותו של הרצל כמצפן המורה את היעד, אף אם אין מנופפים בו תדיר לצורכי פולמוס והתהדרות, המנותקים מהמציאות הקונקרטיה.

במלאות 30 יום לפרעות בקישינוב, ב-18 בנובמבר 1905, פרסמו 'צעירי ציון' כרוז שחובר בידי שפרינצק והופץ בעשרות אלפי עותקים. הכרוז קשר בין הפוגרום לבין המרטירולוגיה היהודית לדורותיה וקבע כי החופש הרוסי צועד אל ניצחוננו על גבי רכבות גוויות של יהודים. 'היינו הראשונים במלחמה לחופש, היינו הראשונים לקורבנות החופש – הננו האחרונים להנות מפרותיו'. לענייננו כאן, לא פחות חשוב מתוכן הכרוז ומהתהודה שזכה לה, חשוב המוטו הכפול, הדו-לשוני, שהתנוסס בראשו. המוטו ביידיש הכריז: 'כשירצה משהו לירוק לך בפנים, אל תשתוק לשונאיך, ירוק בחזרה עופרת'; והמוטו בעברית: 'בדם ואש יהודה נפלה, בדם ואש יהודה תקום'.¹² בפסוק זה שנלקח משיר 'הבריונים', שחיבר יעקב כהן בעקבות פוגרום קישינוב באפריל 1903, נעשה שימוש לראשונה לאחר פרעות ז'יטומיר באפריל 1905.¹³ הוא יהפוך בהמשך לסמטת 'השומר', ולאחר מכן יזכה לעדנה בחוגי הרביזיוניסטים והאצ"ל. אך דווקא אחד מראשי מתנגדיהם העתידיים, שפרינצק, השתמש בו כדגל רווי להט המכוון להלהיב ולהתסיס צעירים יהודים כדי שיירתמו למלאכת ההגנה העצמית ברוסיה ולהשגת קוממיות לאומית בארץ ישראל. כאשר נזקק שפרינצק לפסוק טעון זה משירו של כהן לא עמדו עיניו הערבים בארץ

10 מכתב שפרינצק לאריה טרטקובר, י"ג בחשוון תר"צ (16.11.1929), שפרינצק שם, עמ' 16-17.

11 נתן רוטנשטרייך, 'הצד והאמצע', הפועל הצעיר, 24.2.1959.

12 כרוז 'ליום השלושים', אה"ע, IV-402-1-199.

13 בן-ציון דינור (עורך), ספר תולדות ההגנה, כרך א, חלק ראשון, תל אביב: מערכות, 1954, עמ' 175.

ישראל, שכנגדם נחוץ להפנות את 'הדם והאש', אלא דווקא הפוגרומיסטים במזרח אירופה.

שפרינצק נפגש בקונגרס הציוני השמיני שנערך בהאג בשנת 1907 עם יוסף אהרנוביץ ועם אליעזר שוחט, שהיו שני האישים הבכירים במפלגת 'הפועל הצעיר' שהוקמה בארץ ישראל בשנת 1905, וביחד עם חבריו מ'צעירי ציון' ו'התחיה' הונח היסוד לקשרים בין 'צעירי ציון' ל'פועל הצעיר'. עמדת 'הפועל הצעיר' בסוגיית היחסים עם הערבים פורסמה בגיליון המודפס הראשון של ביטאונה, 'הפועל הצעיר', שיצא לאור, כאמור לעיל, באוקטובר 1907. מאמר הפתיחה, 'העבודה הריאלית בא"י', אושר בוועד המרכזי של המפלגה ונכון לראותו כגילוי מוסכם של השקפותיה בתחילת דרכה. המאמר לא התעלם מהשלכותיהם של היחסים בין שני העמים החיים בארץ על אפשרויות העבודה בה בפרט, ועל הגשמת הציונות בכלל:

הסכסוכים המתרחשים לבוא בין הפועל הערבי ונותן-העבודה היהודי יתחדדו עוד יותר על-ידי האנטגוניזם הלאומי. גם עכשיו אין אף פועל ערבי אחד, שלא ידע ברור, מה מגמתנו פה ולמה אנו שואפים, אלא שעד עכשיו לא יצאה הגדרה זו מגדר הפסיביות. ומה יהיה כאשר ההכרה הזאת תוליד את הרפלקסיה הטבעית, – זה אנו מניחים לבעלי דמיון עשיר שיתגדרו בו.¹⁴

מהדברים הללו עולים כמה נושאים עקרוניים: הכרה בקיומו של סכסוך עקרוני בין העמים, מודעות הערבים לכוונות היהודים, הפסיביות שהם נוהגים בה עד כה, ובייחוד אזהרה כי בבוא העת יתחולל עימות בין הערבים ליהודים. שפרינצק, ששהה בקישינוב באותה עת, כתב כי המאמר הראשי בעיתון 'הפועל הצעיר' 'מסביר את ההכרח להגיע לריבונות יהודית בארץ על ידי כיבוש העבודה, ואת הצפוי לנו מיחס האדישות שנהגנו עד עתה בתחום זה [הבעיה הערבית]'.¹⁵ פרשנותו של שפרינצק, כי דרושה עשייה בתחום היחסים עם הערבים, הרחיקה לכת מעבר למה שנכתב במאמר. היא הייתה אות, כפי שהתברר במרוצת הזמן, לחילוקי הדעות במפלגת 'הפועל הצעיר' בעניין הקשר בין שני העמים בארץ ישראל.

כעבור שנה נסע שפרינצק ללמוד רפואה בקולג' האמריקני בבירות. ערב נסיעתו מוורשה, כתב למנחם אוסישקין ששהה באודסה, וביקש ממנו סיוע. מפאת ראשוניותו וגם בגלל תוכנו של מכתב זה, שהוא המכתב המוקדם ביותר המצוי ברשותנו שחיבר שפרינצק (הוא לא פורסם בכרכי איגרותיו), הוא יובא להלן במלואו:

14 'העבודה הריאלית בא"י', הפועל הצעיר, חשון תרס"ח (אוקטובר 1907). אין שם מחבר.
15 יוסף שפרינצק, 'עם הגליון הראשון', בכתב ובעל-פה (לעיל, הערה 7), עמ' יג. המאמר פורסם בשנת 1908 בידישע פאלק.

מרשה אני לעצמי, לפנות אליך בענין פרטי ולבקשך שתסיע לי, אם רק תהי אפשרות לזה. וזה הוא גוף הענין שלי: כדי להגיע לאיזו מטרה ממשית בחיים, כדי שלא תהי סוף כל סוף עבודתי ארעית ותלויה במצבי החומרי, החלטתי לנסוע כעת לביירוט [כך] ולהכנס לאחד מבתי ספר הגבוהים שמה. והרבה תולה אני בהחלטתי זו. הדבר הזה חוץ מצדו הריאלי, ביכולתו להשביע את שאיפתי החזקה להתקרב לארצנו, לדעת אותה ולבסוף להשאר בה. ושמה, בביירוט גופא, במשך שנות הלמודים, כר נרחב לעבודה רצינית. כמדומני, שאין אני צריך לבאר את גודל ערכה של ביירוט בתור מרכז של הכוחות הצעירים של עמי תורכיה וארץ ישראל ואת תעודתם של צעירינו שמה בעבודת ההתקרבות וההתודעות ההדדית, בינינו ובין שאר הצעירים – האינטליגנציה העתידה של תורכיה וארץ ישראל. זה הכל טוב ויפה, אך ישנם מפריעים על דרכי; האמצעים שהנם ברשותי, אינם מספיקים ולו גם במעט... שכמעט שאינם. ובכן מה לעשות? מר א. פודלישבסקי יעץ לי לפנות אליך ולהציע לך את שרותי. כמדומני שכתב גם בעצמו בדבר זה. ופונה אני אליך בזה בשאלה ובבקשה, אולי באמת אוכל לקבל איזו עבודה בביירוט: למשל במשרד האינפורמציה שמה? או אולי יש שמה איזו עבודה אחרת, שתספיק כולה או במקצת את צרכי; שתעסיקני תיכף או בעתיד הקרוב. מאושר הייתי, לו נפתרה השאלה על ידך בחיוב, אז הייתי בטוח בדרכי ובעתיד. תקותי שתתיחס בסימפטיה לבקשתי ותשתדל לעשות דבר מה עבורי. במסרי לך מראש תודתי עבור טרחתך, אבקשך שתואיל במהרה לכבדני בתשובתך.¹⁶

מן המכתב, שנחתם במילים: 'ברגשי כבוד ובכרכת ציון', בולטת העובדה שהבחירה בביירות כמקום הלימודים לא נעשתה במקרה. שפרינצק נפגש בביירות עם סטודנטים ערבים והגיע למסקנה, כי על היהודים להתחשב במאווייהם הלאומיים. לימים העיד על עצמו שבאותה עת נקלע לעימותים עם סטודנטים יהודים שלמדו בביירות, כאשר דרש מהם לחדול מיחס של 'זלזול וביטול לערבי'.¹⁷ במבט לאחור על אותה תקופה, בימי הגל הראשון של המרד הערבי ב-1936, אמר שפרינצק, כי בכל פעם שהשאלה הערבית עולה על הפרק, 'מיד אומרים לך: פאניקה, היסטריה'. אכן, הודה בפני חבריו במרכז מפא"י, 'פאניקה פרמננטית' מלווה אותו במשך עשרות שנים בארץ ישראל:

היא החלה עוד בזמן שהייתי בביירות, תלמיד בבית ספר בקולג' האמריקני, בין 40 סטודנטים יהודים לעומת 800 סטודנטים ערבים. ראיתי ש-800 צעירים אלה יתחנכו ויתפזרו בארצות ערביות, ואני הלכתי לביירות כדי להתקרב

16 מכתב שפרינצק למנחם אוסישקין, כ"ב בחשון תרס"ט (30.10.1908), אצ"מ, A24/125/105.
 17 מכתב שפרינצק לרוברט ולטש, י"ז בטבת תר"צ (17.1.1930), שפרינצק (לעיל, הערה 9), עמ' 24.

אליהם, ולהיות אחד מהמסייעים להתקרבות שני העמים. כבר אז התווכחתי בסמטאות ביירות עם צעירים מאודסה ומפינסק, שטענו כי הנה הולך ונוצר כוח יהודי, וזה יכריע. ואני אמרתי, שיש גם 800 סטודנטים שילכו לארצותיהם, ויהוו גורם שעלינו להתחשב בו למפרע; ומאז אני חרד.¹⁸

'עבודה עברית' והערבים

שפרינצק נענה לקריאתה של מפלגת 'הפועל הצעיר', קטע את לימודיו בשלהי 1910, עלה ארצה ומונה לתפקיד מזכיר הוועד המרכזי. שפרינצק העיד על עצמו, כי בהיותו חבר מערכת 'הפועל הצעיר' בשנים שבין עלייתו לפרוץ מלחמת העולם הראשונה, התעמת רבות על הגישה לערבים בשאלת 'כיבוש העבודה' מתוך מחשבה על עתיד היחסים עמם.¹⁹ כוונתו הייתה שבמהלך החתירה להגשמת העיקרון של עבודה עברית, כחלק מתהליך יצירתו של 'היהודי החדש' והקמתה של חברה עברית יצרנית, חיוני להימנע מתביעה למימוש העיקרון במלואו. על רקע זה צידד שפרינצק בהטמעת סמטת 'התרבות הפועל העברי והתבצרותו', כקו המנחה של 'הפועל הצעיר'.²⁰ לימים, בעת דיון שהתקיים בוועדת פועלי המושבות בסיום מאורעות 1929, הציג שפרינצק בחדות את הסתייגותו מסמטת 'כיבוש העבודה'. הוא טען שחוף מ'כיבוש העבודה' יש גם 'כיבוש החיים' בארץ. למען מטרה זו – קיום חיים משותפים עם הערבים – סבר שפרינצק, כי יש להשאיר 25% מהעבודה במושבות הוותיקות בידי ערבים. מנקודת מבטו, לטון האנטי-ערבי, שנלווה ליישום העיקרון של עבודה עברית, נודעו משמעויות והשלכות פוליטיות הרות אסון מבחינת עתיד היחסים בין שני העמים בארץ ישראל. בימי העלייה השנייה וגם בתקופות מאוחרות יותר בחיי היישוב, הוא הביע חשש שלהיטות יתר ביישום 'כיבוש העבודה' תתרום להצגתו כחלק מהמאבק הלאומי היהודי-ערבי ותפגום במסר הערכי והקונסטרוקטיבי הגלום בו.²¹

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה באוגוסט 1914, תבע שפרינצק להפסיק להתעלם משאלת היחסים בין היישוב היהודי לערבים, כפי שנהג היישוב בתקופת 'חיבת ציון' ובימי הציונות המדינית. נקודת המוצא מבחינתו לשינוי הגישה לא הייתה

18 פרוטוקול מרכז מפא"י, 9.6.1936, אמ"ע.

19 מכתב שפרינצק לוולטש (לעיל, הערה 17), עמ' 24-25.

20 מכתב שפרינצק לאליהו אילת, ח' בשבט תשי"ט (17.1.1959), שפרינצק (לעיל, הערה 1), תל אביב תשכ"ט, כרך ג, עמ' 126.

21 פרוטוקול ועדת פועלי המושבות, 15-16.9.1929, אה"ע, IV-235-4-40; מכתב שפרינצק לוולטש (לעיל, הערה 17), עמ' 24-25; אניטה שפירא, המאבק הנכזב: עבודה עברית, 1929-1939, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, תשל"ז, עמ' 61-62.

המתיחות שגברה עם הערבים, אלא התבססותו של היישוב, ה'דורשת קביעת גבולים בין שני הלאומים'. הוא קרא להביא בחשבון את קיומו של 'גוף לאומי שני' בארץ.²² בהכרה ובהודאה הפומבית בקיומה של תנועה לאומית ערבית בארץ ישראל, הקדים שפרינצק את יתר מנהיגי תנועת העבודה.

רק בתום מלחמת העולם הראשונה ולאחר ששכך פולמוס ההתנדבות לגדוד העברי, הוצבה לראשונה השאלה הערבית על סדר היום של 'הפועל הצעיר', בוועידת המפלגה שנפתחה בשלהי נובמבר 1918 ביפו. שפרינצק, שיזם את הדיון בה, אמר בוועידה: 'ההתפשרות שלנו עם התושבים הערבים בארץ ישראל היא על יסוד הצדק והיסוד האדמה לעובדיה, והגדרה לאומית בכל חלק וחלק'. ניסוח זה היה פיתוח של הגישה שהציג ב-1914. ההיסטוריון ישראל קולת עמד על חוסר בהירותה של ההגדרה, שבה הפכה 'האדמה לעובדיה' מאות אזהרה מפני השליטה הערבית בארץ לאידאל מוסרי, ברוחו של גורדון, המקנה זכות לאדם לדבוק באדמה שהוא מעבד. בחינת ההגדרה במושגי הזמן מעלה כי הייתה חריגה ויוצאת דופן באקלים הפוליטי דאז.²³ הביטוי שברר שפרינצק מיצה את המרב שמוכן היה לומר ויכול היה לומר במסגרת זו, מה גם שהוא מעולם לא התבלט בניתוחים תאורטיים ונוכחותו הפוליטית בצמרת תנועת העבודה לא אופיינה בפריצה ובהתוויה של דרכים חדשות.

התבטאויותיו של שפרינצק לגבי הערבים ב-1914 וב-1918, הן ראשיתו של דפוס התייחסות שאפיין אותו לאורך שנים ארוכות. שפרינצק חזר והצביע על ההיבט הערבי כעל אחד הגורמים המכריעים בקביעת גורלו של המפעל הציוני והתמיד להעלות את הנושא על סדר היום. אף שמעולם לא סרטט פתרון קונקרטי בסוגיה זו, תבע להימנע מזלזול, טשטוש או התעלמות מהפן המדיני-פוליטי של היחסים עם הערבים.²⁴ שפרינצק הודה בוועידת המפלגה ב-1918 כי בשאלה הערבית אין עדיין בקיאים ופוסקים, 'אולם הרצון צריך להיות מובע'. יותר מתוכן הנוסחה, טרד אותו הצורך לשוחח על הנושא תוך הקהיית חודו של עקרון 'כיבוש העבודה' ושילובו במדיניות המביאה בחשבון הימצאות שני לאומים בארץ ישראל. מושג 'ההתפשרות' היה המפתח לגישתו כלפי הסוגיה הערבית והסדר פוליטי בארץ ישראל. קריאתו של

22 יוסף שפרינצק, 'תקופת מעבר בעבודת המשרד הא"י', הפועל הצעיר, 1914, 7.8.

23 פרוטוקול ועידת הפועל הצעיר ביפו, כ"ה בכסלו-א' בטבת תרע"ט (1918.12.4-1918.11.29), אה"ע, IV-402-1-7; ישראל קולת, 'אידאולוגיה ומציאות בתנועת העבודה בארץ ישראל 1905-1919', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, 1964, עמ' 302. לנוסחאות הפוליטיות המקובלות באותה עת, ראו יוסף גורני, השאלה הערבית והבעיה היהודית, תל אביב: עם עובד, תשמ"ו, עמ' 148-126, 160-216. לניתוח מקור הביטוי 'האדמה לעובדיה', ראו שמואל אלמוג, "'האדמה לעובדיה" וגיוור הפלחים', הנקודה היהודית: יהודים בעיני עצמם ובעיני אחרים, בני ברק: ספרית פועלים, 2002, עמ' 83-91.

24 יעקב אורי, 'על מות יוסף', הפועל הצעיר, 24.2.1959; יוסף גורני, 'האידיאולוגיה של "כיבוש העבודה"', קשת, לח (1968), עמ' 77.

שפרינצק זכתה למענה עקיף בלבד. שוחט ותנחום תנפילוב הדגישו את אהדתם להתנדבות לגדודים, כחלק מהפולמוס שניהלו עם נתן חפשי ועם גורדון. בה־בעת, הם ביקשו לחדול מעיסוק בנושאים פוליטיים ולהתמקד בעבודה ובחלוציות. בעניין זה הייתה הסכמה בין הארבעה. בפועל, נבעה ממנה הסתייגות מהפניית משאבים רעיוניים וארגוניים מתחום 'כיבוש העבודה' לתחום הפעילות המדינית בכללותה ומכאן גם לבריור דרכי ההתפשרות עם הערבים. הנושא הערבי נפקד אפוא מהחלטות הוועידה.²⁵

שבועות ספורים לאחר ועידת 'הפועל הצעיר', נדונו ב'מועצה הארצישראלית', בין היתר, יעדיו המדיניים של היישוב עם תום מלחמת העולם. בכינוס התגבש לראשונה 'אגף העבודה' (שהיה מורכב מנציגי גורמים שונים בחוגי פועלים) בזירה היישובית. שפרינצק הכריז במהלכו כי צריך לדרוש מוועידת השלום בפרז''ארץ־ישראל תשוב להיות מדינת־יהודים'. יחסי הכוחות הפוליטיים ה־אליים הם שיקבעו מה יקבלו היהודים, אבל בהתאסף נציגי היישוב לדון בפעם הראשונה בשאלה הלאומית, 'עליהם להציג את משאלתנו ב מ ל ו א ה'.²⁶ הוא שב ונתן ביטוי פומבי לגישה זו, אגב ההתנגחות בין 'פועלי ציון' לבין 'הפועל הצעיר' סביב הקמת מפלגה משותפת לפועלים בראשית 1919. לאחר שציין כי בתנועת העבודה רווחים 'זרמי מחשבה והרגשה שונים', קבע: 'משאלתנו המרכזית והמקיפה הרי היא – מדינה עברית עובדת'.²⁷ בהקשר האמור – קרי, המטרה המוצהרת של הציונות – לא הייתה מחלוקת בקרב הפועלים. כעבור כמה חודשים דחה שפרינצק את התכנית לשיתוף פעולה יהודי-ערבי שהציג חיים קלוורסקי. הוא טען כי זו 'הלכה לעתיד', כשהיישוב ימנה שני מיליונים. לעת עתה, ערבים שירצו לעבד את חלקתם, יעשו כן,

מי שלא ירצה לעבד אותה – ניתן לו סטיספקציה [פיצוין]; והוא יחפש לו את אושרו בארץ אחרת [...] אם ישארו איתנו בארץ – נתנהג איתם על-פי הפרינציפ של 'האדמה לעובדיה' [...] יש מקום לחצי מיליון ערבים בארץ־ישראל יהודית גדולה. אבל אין בה מקום לממלכה ערבית. ויותר טוב הקונפליקט הראשון, החזק, כדי שהדבר יהיה ברור לפסיכולוגיה הערבית ולכל הפסיכולוגיה האנושית.²⁸

התקיפות שאפיינה את ההתבטאויות של שפרינצק במחצית הראשונה של שנת 1919,

25 פרוטוקול ועידת הפועל הצעיר ביפו (לעיל, הערה 23).

26 פרוטוקול המועצה הארצישראלית ביפו, ט"ו-י"ט בטבת תרע"ט (18-22.12.1918), אצ"מ, J1/8766.

27 י. ש-ק [יוסף שפרינצק], 'מתוך התסיסה', הפועל הצעיר, 21.2.1919.

28 האסיפה החמישית של הוועד הזמני של יהודי ארץ־ישראל, י"א-י"ג בסיון תרע"ט (9-11.6.1919), אצ"מ, J1/8777.

ניכרה גם בריכוך הסתייגותו מהתנדבות לגדודים. הוא השווה זאת ל'כיבוש העבודה', תוך הכפפת האמצעי לשיקול הפוליטי: קרי, אם יתברר כי יצירת צבא לאומי המגן על הארץ, תחזק את עמדתה הפוליטית של הציונות.²⁹ קשה להניח כי דברים אלה היו נדבך מהותי, אך מוסתר לרוב מתיעוד, במחשבתו על הסדר יהודי-ערבי. בחינת התבטאויותיו לאורך השנים מלמדת כי סביר יותר להניח, כי רעיונות ל'טרנספר', כלומר פינוי שיטתי של ערבים, לא היו חלק מהשקפת עולמו או ממגמותיו הפוליטיות. היעלם כעבור חודשים אחדים של דיבורים מעין אלה מרמז כי היה זה מיצוי מוקצן לשאיפות כמוסות בצד חרדות עמוקות: גורל ארץ ישראל ניצב על שולחן הדיונים בוועידת השלום בפריז, ובמסגרתה נקבעו מחדש סדרי עולם מדיניים תוך הזתת גבולות ואוכלוסיות בכפייה ובממדים רחבים, בעוד המשטר המדיני שבו יימצא עצמו היישוב ותנאיו לוטים בערפל.

דם והידברות

מאורעות הדמים שפרצו במאי 1921, הותירו חותם כבד ביישוב. שפרינצק כתב כי היו אלה 'פרעות, שדוגמתם רק בימי הפרעות בקישינוב בשנת 1903'. בייאוש סיפר, כי 'הננו במצב מלחמה, או, יותר נכון, מנהיגי הערבים הכריזו עלינו מלחמה ממש. [...] לא רצינו ואיננו רוצים במלחמה [...] יען כי עלינו היא מכבידה, ולערבים אינה מועילה, וגם לא תועיל לעולם...'.³⁰ בשיבה של אספת הוועד הלאומי, שהתקיימה עשרה ימים לאחר תום המאורעות, הוא קרא להימנע מאשליה כי 'נוכל לעבור את ההיסטוריה באסקורטה [ליווי] של אנגלי. לדעתי גם במומנט זה אנו צריכים לומר: שאין אנו לדם', משמע לעימות חזיתי כעת. שפרינצק טען כי 'יש לנו בכל זאת עסק בתנועת עם', ועוד אמר כי 'צריכים לחשוב על הבנה עם הערבים'. טבנקין תקף את 'המתפלספים על תנועה לאומית' והמצדיקים פוגרום באמתלה זו, פסק כי 'תקוות שווא היא לקוות לשלום', ומצא ש'כל נסיון להעביר את מרכזי העניינים לאוטופיה של מו"מ, של "דקלרציות" [הצהרות] של שני הצדדים – יש בו סכנה'.³¹ זה לעומת זה הוצבו התפיסה הדוגלת בחתירה להידברות – פרי התכוננות על החיים הפוליטיים כשואפים להרמוניה; ומולה גישת ההתנגשות הכוחנית הבלתי נמנעת – הגורסת הסתגלות לקיום בתנאי מאבק מתמיד. שני הקווים המנוגדים חזיתית באשר להבנת המציאות וההשלכות הנגזרות ממנה לגבי הציונות, עתידים היו ללוות מכאן ואילך את הפולמוס בתנועת העבודה בתחום המדיני-ביטחוני לאורך כל תקופת המנדט.

29 ישיבת הוועד המרכזי של הפועל הצעיר, ה' בניסן תרע"ט (5.4.1919), אה"ע, IV-402-1-6.

30 מכתב שפרינצק ל'צעירי ציון' באמריקה, כ"ח בניסן תרפ"א (6.5.1921), שפרינצק (לעיל), הערה (1), עמ' 214.

31 פרוטוקול אסיפת הוועד הלאומי, 16-17.5.1921, אצ"מ, J1/7224.

ב-24 ביולי 1922 אושר בחבר הלאומים כתב המנדט הבריטי על ארץ ישראל. מועצת 'הפועל הצעיר', שהתקיימה בתל אביב בתאריכים 27-29 ביולי, עסקה בבחינת המצב המדיני החדש ובין היתר לובנו במהלכה המחלוקות במפלגה בשאלה הערבית. שפרינצק ציין בדבריו, כי נוסחת 'העבודה העצמית' מביעה את השקפת המפלגה בתחום העבודה. הוא ציין כי דווקא 'הפועל הצעיר', שהכריז על 'כיבוש העבודה' בגלוי, אינו לוקה באנטי-ערביות: 'ברגעים הכי מרים ביישוב – לא מעל עמודי עיתוננו נשמעו קריאות השנאה והנקם. ואין להתפלא על זה. כל הקריאה ל"כיבוש העבודה" לא באה מתוך שאיפה להוציא מידי אחרים, כי אם מתוך שאיפה לכבוש עבודה לעצמנו'. שפרינצק דבק בעמדתו, שהתגובה הערבית כלפי הפעילות היהודית אינה נובעת מאינטריגנות של אפנדים, אלא מתנועה לאומית מתפתחת. לעומתו, קבע אהרנוביץ, כי הערבים 'מוכרחים להיות שונאינו' כל עוד היהודים עוסקים בהוצאת הון מידיהם. כלומר, תפיסת מקומות העבודה בהסתמך על גישת 'כיבוש העבודה', הובילה בהכרח, לפי אהרנוביץ, להתנגשות בין שני העמים ומוטב להתרגל לקיום בתנאים אלה. תפיסתו ניזונה מהערכה כי מוגזם לומר, 'שלפנינו עומד עם בעל הכרה, הקם לתחיה והוא יוכל לפוצץ אותנו'.

תחום מחלוקת נוסף נגע לעתידה של הארץ. שפרינצק קרא להכריז על המסגרת הפוליטית שבמסגרתה יוגשם הפתרון הלאומי: 'אנו רוצים בעליה גדולה, קהילה עברית גדולה, אוטונומיה עברית – ואוטונומיה ערבית. צריך להתגרש מהרעיון של "מדינה עברית" אצלנו [...] כל ימי ציונותי הנני ציוני מדיני, הרצליסטי. ובקושי רב עולה בידי להחניק את הרגש של הציונות המדינית'. דרישתו לשרטט מתווה שיבהיר כיצד היהודים מתארים לעצמם את חייהם עם הערבים, לוותה בקביעת עיקרון מנחה – הימנעות ממיוויזציה. הוא הטיף לכריתת ברית היסטורית, הקובעת כי אין בין שני העמים [...] עניין של מיעוט ושל רוב השולט במיעוט, כי אם יש בתוכנו מיעוט ורוב החיים כל אחד את חייהם השלמים'. אהרנוביץ התנגד בתוקף להגדרת תחומי הפוליטיים של המפעל הציוני. לדעתו, המקסימום שאפשר לעשות הוא להימנע מהכרזות על עתיד היחסים בין יהודים לערבים, שכן אין להן ערך ממשי. אף יצחק וילקנסקי, שהודה בקיומה של תנועה לאומית ערבית, סבר כי העיסוק בסוגיית השליטה בארץ ישראל ובהידברות עם הערבים, מיותר. הוא העדיף התמקדות בפעילות רוחנית וכלכלית, תוך הישמרות מהצטיירות כמעורבים בכוונות האימפריאליסטיות של צרפת ובריטניה באזור כ'מגני הסואץ' או להזדהות כחסידי השתלבות במזרח האסלאמי. ההסתייגות מהיטמעות במסכת האימפריאליסטית הייתה מקובלת על שפרינצק. אך הכפירה בתוכן הפוליטי של ההידברות בין יהודים לערבים, שנבעה בעליל מדברי וילקנסקי, עמדה בסתירה להשקפתו.

ההכרה הפורמלית בצורך בהידברות עם הערבים הייתה בבחינת קונסנסוס ב'הפועל הצעיר' תחומי ההידברות היו שנויים במחלוקת. הקריאה לנהל מגעים על

בסיס פוליטי לא זכתה לתמיכה. להיצמדות לעיקרון של 'עבודה עברית' בדיון הפוליטי הפנימי היה פן נוסף, נסתר לכאורה, שתכליתו הייתה נהירה היטב למשתתפיו: דחיית ההידברות הפוליטית עם הערבים על אופי היחסים בין העמים והדרך שבה ינהלו את ענייניהם למועד בלתי מוגדר. שפרינצק ואהרנוביץ הסכימו כי הכרחי לעקור את השנאה כלפי הערבים, בעיקר בקרב הנוער. אך ההסכמה שירתה יעדים מנוגדים. מבחינת שפרינצק היה זה תנאי בסיסי כדי לפתוח בהידברות. מבחינת אהרנוביץ מדובר היה בצעד חיוני למניעת חיכוכים חסרי תוחלת, שעלולים להסיח את הדעת ולגזול משאבים מהתמקדות בעבודה גופא. ההתנגדות לגילויי עוינות נותרה מאבני היסוד של 'הפועל הצעיר', גם בשעה שנשמעו בה בעתות מחלוקת ופולמוס קולות אחרים. תפיסה זו הושתתה על הסלידה המתמשכת מכוח ומשימוש באלימות ביחסים חברתיים וכאמצעי לניהול שיג ושיח פוליטי. אך התנגדותם העקרונית לגילויי עוינות לא הובילה למסקנה שצריך לחתור להבנה פוליטית עם הערבים, בייחוד במצב שבו השגת ההבנה עלולה הייתה לעלות במחיר השגת היעד המדיני הציוני בארץ ישראל.

המועצה הייתה אמורה להחליט בדבר התכנית המדינית שנציגי 'הפועל הצעיר' יציגו בוועידה הציונית השנתית שנועדה להתקיים באוגוסט 1922. הונחו בפניה שתי נוסחאות. נוסחת שפרינצק תבעה פתיחת ' [...] דרך חדשה בעבודה המדינית שתביא לידי ברור, גלוי וקביעת היסודות הצודקים הלאומיים והיחסים ההדדיים, שעליהם צריכים לפי שאיפתנו להבנות היחסים המשותפים של החברה העברית והחברה הערבית בארץ-ישראל'. הצעת אהרנוביץ גרסה: 'צריך לכוון את עבודתנו המדינית בדרך של יצירת יחסי אמון ועזרה הדדית בין היהודים והערבים בארץ-ישראל'. ההצעות הועברו לוועדת הניסוח, ובה עובדה החלטה הקוראת ל'יצירת בסיס משותף ליהודים ולערבים בבנין החברה העתידה בארץ-ישראל'. נוסח זה העלים את ההכרה בקיום שני גורמים בעלי שאיפות פוליטיות בארץ ישראל וגם את העמדת העיסוק בבירור יחסי יהודים-ערבים כאחד ממוקדי הדיון בתנועה הציונית ובישוב.³²

שפרינצק היה הבולט באנשי תנועת העבודה שהציגו עצמם כמזדהים עם אגודת 'ברית שלום'. ועידת היסוד של 'ברית שלום' נערכה בחדר המורים של הסמינריון העברי בירושלים ב-30 בנובמבר 1925. במפגש השתתף גם בן-גוריון. הוא כתב ביומנו כי רבים מהנוכחים, ובהם גם אליעזר יפה, מסכימים ' [...] לפורמולה של מדינה בעלת שני לאומים בתור פתרון לשאלה הערבית. שפרינצק התחמק מהשאלה אם אנו רוצים להיות רוב. "לא רוב אלא רבים" [...]' בן-גוריון רשם בצינה, כי

32 פרוטוקול מועצת הפועל הצעיר בתל אביב, ב'-ד' באב תרפ"ב (27-29.7.1922), אה"ע, IV-402-1-17, IV-402-1-16א.

'להתפעלותו של הנס כהן לא היה גבול' למשמע הביטוי.³³ מטבע הלשון הנודע של שפרינצק, נועד לרכך את המסר הכוחני, בהקשר של יחסי יהודים-ערבים, שנצמד למושג 'רוב'. בעיני מקצת אנשי 'ברית שלום', כגון כהן ושמואל הוגו ברגמן, אפשרה האמירה להגביל את שאיפות הציונות, ברוח שאיפתם להמירה בעתיד באידאולוגיה אחרת שתעמיד במרכזה מתן ביטוי ל'רוח האומה'.³⁴ שפרינצק מצדו נמנע עד שנת 1936 מלהתייחס לאמירתו זאת באופן מתועד ואף ויתר על האפשרות להעניק לה פומבי ביזמתו. עם זאת, שפרינצק מעולם לא התכחש לאבהותו על המכתם, גם בתקופות שבחוגי 'ברית שלום' חזרו עליה שוב ושוב בגלוי, תוך הטייתה בהתאם להשקפותיהם ולצרכיהם.³⁵ ברם ההזדהות המוחלטת של שפרינצק עם הרצל ועם השאיפה לכונן מדינה יהודית כאן ועכשיו, שבה האמין בהתמדה וללא תנאי, חצצה ברורות בינו לבין השקפות שביטאו חברי 'ברית שלום'.

במחלוקת על אפשרויות הפולחן הדתי היהודי החופשי במקומות הקדושים בעיר העתיקה בירושלים, שעתידה להיות הזיק להצתת התבערה שחוללה את מאורעות 1929, הודה שפרינצק כי הוא עצמו 'אינדיפרנטי' (אדיש) בעניינים אלה. עם זאת, הזהיר כי 'יש דברים שצריך להימנע זמן רב להביאם לידי הכרעה ובהירות מסופקת'.³⁶ כמה שנים קודם לכן, כשהנושא טרם געש, אמר שפרינצק בגילוי-לב:

צריכים להביא בחשבון שירושלים אינה יכולה להיות רק ירושלים של יהודים. ירושלים תצטרך להיות עיר השלום לכל העמים. עתה גדל זרע הרע בתוכנו. אנו מגדלים שנאה בילדים. איננו נזהרים ואיננו מעריכים את הסכנה. וכל מה שאנו עושים – יתנקם בנו. [...] לפני זמן מה נתקבלה ידיעה שבירושלים יש ישיבה המכנינה כוהנים לקורבנות בבית המקדש החדש. וכשנשאל פעם הרב קוק על-ידי פקיד בריטי: ומה יהיה עם המסגד הערבי? ענה: 'מי יכול לעמוד נגד רצון הקונה?' ומאוצרות טיפשותנו נרקם אסוננו.³⁷

החשש מליבוי מוטיב השנאה סביב המקומות הקדושים, והשימוש בו כגורם למתיחות בין יהודים לערבים לא נעלם מעינו כבר בראשית שנות העשרים. בעקבות

33 מכתב הוועדה המסדרת לבן-גוריון, 22.11.1925, אה"ע, IV-104-29-39; יומן בן-גוריון, 30.11.1925, אב"ג.

34 שלום רצבי, 'אישי מרכז אירופה ב"ברית שלום": אידיאולוגיה במבחני מציאות 1925-1948', עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל אביב, 1993, עמ' 117-119.

35 ראו, למשל, ר' ב. ר' בנימין, 'שאלה קלה', הארץ, 4.6.1928; ד"ר הוגו ברגמן, 'לשאלת הרוב', שאיפותינו, ג (1929), עמ' כו; מרטין בובר, 'רוב או רבים?', ארץ לשני עמים, ירושלים ותל אביב: שוקן, תשמ"ח, עמ' 134-137.

36 מכתב שפרינצק ליעקב אפטר, י"ז בחשון תרפ"ט (31.10.1928), שפרינצק (לעיל, הערה 1), עמ' 375.

37 פרוטוקול מועצת הפועל הצעיר בתל אביב (לעיל, הערה 32).

תקריות הדמים ב-1929, פסל שפרינצק על הסף את עונשי המוות שנגזרו על שלושה ערבים שנמצאו אשמים במעשי הרצח שבוצעו בחברון ובצפת. 'לא רציתי', ביאר, 'שלערכים במלחמתם עם היהודים יהיו "קדושים"'. הוא סבר כי האגדה שתירקם על אודות 'הגיבורים הלאומיים' המועלים לגרדום, תתרום לגיבוש התנועה הלאומית הערבית סביב מעשי פשע כלפי היהודים ותקדש אותם כמעשים הראויים לחיקוי.³⁸ בד בבד שיקע עצמו שפרינצק בניפוץ מה שראה כ'אילוויית ברית שלום'. במפגש עם נציגי אגודת 'ברית שלום' רגז עליהם:

לא 'ברית שלום' יש לקרוא לכם, אלא 'ברית מבוהלים', וצריך לפזר אתכם. ברגע זה אין עוד באפשרותנו לענות תשובה ברורה ומספקת לערבים. [...] יש מדינה לכל עם ערבי, ואנו רוצים גם בשביל עם ישראל מקלט בטוח בארץ-ישראל. והננו להתחייב ולהצהיר, כי שום דבר לא יקרה בארץ-ישראל, שיגזול את האינטרסים של הישוב הערבי בארץ. ישוב ערבי, כי ממלכות ערביות יש מחוץ לארץ-ישראל.³⁹

שפרינצק היה כנראה מודע לוויכוח שרחש ב'ברית שלום' באותה עת לגבי דרכי פעילותה.⁴⁰ הוא הסתייג ממגמת האקטיביות הפוליטית של הזרם הרדיקלי באגודה והעדיף שתמשיך להתקיים במתכונתה המקורית, כמסגרת לחילופי דעות ומחשבות בסוגיה הערבית ולא כגורם פעיל במערכת הפוליטית. שפרינצק העריך כי מעורבות יתרה מצד 'ברית שלום' בשדה הפוליטי אינה תורמת לקידום מהלכי הידברות עם הערבים, אלא מעוררת אנטגוניזם שלא ישכך במרוצת הזמן, גם כאשר יירגעו היצרים הגועשים בעקבות המאורעות. השקפתו, כי השעה אינה כשרה למשא ומתן בין היהודים לערבים, תאמה לדעה המקובלת בחוגי מפא"י לעתיד.⁴¹

מעבר לכך עמדה סוגיה עקרונית יותר: סוגיית ה'רוב'. ערב המאורעות חשף ברגמן את הנוסחה שטבע שפרינצק בעניין זה ב-1925, כאשר כתב כי הלה 'נסח יפה: חשוב

38 מכתב שפרינצק ליאיר (בנו), כ"ו בסיון תר"צ (22.6.1930), שפרינצק (לעיל הערה 9), עמ' 33-34.

39 תמצית פרוטוקול פגישת חברי 'ברית שלום' עם חברי הוועד הפועל של ההסתדרות, 22.10.1929, המזכירות המשותפת של אחדות העבודה והפועל הצעיר, ביולטין מס' 2, 1.11.1929, א"ט, אק"מ, חטיבה ג13, מכל 1, תיק 1 [הדגשה במקור, מ"ח]. בבילטין מס' 3 של המזכירות המשותפת של אחדות העבודה והפועל הצעיר, 20.11.1929, נמסר כי נפלה טעות במסירת תמצית דברי שפרינצק. 'נאמר שם: "ברגע זה אין מה להגיד לערבים' וצריך להיות: 'ברגע זה אין עוד באפשרותנו לענות תשובה ברורה ומספקת לערבים'. הציטטה שהבאתי מכילה כבר את התיקון.

40 אהרן קידר, 'לתולדותיה של "ברית שלום" בשנים 1925-1928', יהודה באואר ואחרים (עורכים), פרקי מחקר בתולדות הציונות, ירושלים: הספריה הציונית, תשל"ו, עמ' 267-278.

41 מכתב שפרינצק לוולטש (לעיל, הערה 17), עמ' 24.

לנו להיות רבים בארץ-ישראל, רבים חשוב, רוב לא חשוב [ההדגשה במקור].⁴² אפשר להניח, כי שפרינצק לא שבע נחת מן ה'מחמאה', גם משום שאגב החשיפה הפומבית שיבש ברגמן בתכלית ובכוונת מכוון את גישתו המקורית של שפרינצק. ככלות הכול, שפרינצק לא סבר ש'רוב לא חשוב', אלא שאין לנופף בכך בגלוי כיעד ציוני מוצהר, המתפרש בעיני הערבים כהתרסה ושחוסם כל אופציה למגע מדיני עם. ברגמן ציין אמנם את השאיפה שבארץ ישראל ובמזרח הקרוב יחיו מיליוני דוברי עברית, אך לא למען הגשמת ייעוד פוליטי, אלא למען מטרה אחרת – כינון מרכז תרבותי, בהתאם לתפיסה שאחד העם הטיף לה. לסוגיית הרוב נודעה זיקה ישירה לעניין מהותי עוד יותר – המטרה המדינית של הציונות. תפיסת המדינה הדו-לאומית שבה החזיקו ב'ברית שלום' לא עלתה בקנה אחד עם שאיפתם המתמדת של המתונים במפלגת 'הפועל הצעיר' להקמת מדינה יהודית בארץ ישראל.

בנאום שנשא במלאות עשר שנים להצהרת בלפור, הכריז שפרינצק, כי השגת יחסים ראויים עם הערבים אינה יעד העומד בפני עצמו, אלא כזה שהכרח לתת עליו את הדעת ולהתחבט בו באורח מתמיד – ברמה העקרונית ובטיפוח המודעות בחינותיה הרבה להגשמת הציונות – יחד עם דבקות מוחלטת בשאיפה להגדיל את הנוכחות היהודית בארץ.⁴³ בדברים שנשא בוועידת היסוד של מפא"י בינואר 1930, כמעט היתמם כשאמר לכאורה בהשתאות על עצמו ועל עמיתיו לדרך משכבר: 'מחשבתנו היתה נתונה לענינים אחרים, לעליה, לעבודה, לגאולת האדם בעבודה, לארגון העבודה, לשחרור העבודה, לקרקע, למי עלתה מחשבה, שאנחנו בשנת 1929 נעמוד לפני חקירת איזו מאורעות בקשר עם כוונות מיסטיות נסתרות של איזה מופתי, שאנחנו לא מתכוונים להרוס את מסגד עומר'.⁴⁴ כמעט היתמם, לא משום שבדברים שאמר לא הייתה מידה רבה של אמת, כפשוטם, אלא משום שלא מעטים מחבריו, ובראש ובראשונה הוא עצמו, היו מודעים מראשית דרכם בארץ לקושי הלאומי הטמון במפגש בין שני העמים. שפרינצק גרס בנאומו כי 'אין סתירה בין האינטרסים הממשיים של ערבי ארץ-ישראל ובין התביעה הלאומית של העם העברי'. הוא אמר כי לערבים 'צרכים חיוניים' בארץ ישראל, אך הצהיר כי 'האינטרסים החיוניים' של העם היהודי לא צריכים להיפגע בשל כך, מה גם שהפעילות היהודית בארץ מביאה ברכה כלכלית ותרבותית לערבים.⁴⁵ בשתי ההזדמנויות החגיגיות והפומביות הללו נמנע שפרינצק מלהצטייר כ'משבית שמחה'. הוא ויתר על האפשרות לפרוש במלוא מורכבותה את השקפתו בפרשת היחסים עם הערבים, והעדיף לעסוק בהיבטים

42 ברגמן (לעיל, הערה 35), עמ' כו.

43 יוסף שפרינצק, 'מקץ עשר שנים', הפועל הצעיר, 25.11.1927.

44 דברי שפרינצק בוועידת האיחוד, 5.1.1930, אמ"ע, 6-1930-21-2.

45 שם.

בגישתו בסוגיה זו שהיו מקובלים ושגורים בתנועת העבודה. אין לתאר היבטים אלה כמשניים בגישתו, אך לבטח אין לומר שהם מיצו אותה.

בפתח דיון שהתקיים במרכז מפא"י לרגל מלאות שנתיים להקמת המפלגה, דחק שפרינצק בעמיתיו להעמיד יעד 'חלוצי' חדש כלשונו, בפני חברי המפלגה: ליצור קאדר אנשים שיהיו בקיאים בחיים המודרניים של הערבים, שיתרכזו בידיעה ובלימוד המתרחש בקרבם (ברוח פעילות 'ברית שלום' בתחילת דרכה) באמצעות יצירת שני חוגים בירושלים ובתל אביב בהנחייתם של משה שרתוק ומיכאל אסף (המומחה לענייני ערבים של ההסתדרות ושל עיתון 'דבר'). הוא גם קרא למצוא חברים צעירים שייצאו בשליחות המפלגה לדמשק, עיראק, מצרים, הודו ופרס, ויהיו פעילים כמורים, כרופאים ובעלי מקצוע אחרים בקרב הקהילות היהודיות בארצות הללו, וזאת בניסיון להפנות את הפעילות המדינית הציונית מן המערב אל המזרח.⁴⁶ קריאתו להגדרת נתיב חדש לפעילות חלוצית ולסלילתו זכתה לתגובות מעטות מצד חבריו.

שפרינצק בחר לחזור ולהעלות במלוא החריפות את הסוגיה הערבית על סדר יומה של מפא"י בראשית שנת 1936, על רקע החשש ממפנה המסתמן באוריינטציה הבריטית, שביטוי נסיגה ממדיניות הגידול המואץ של הבית הלאומי והתגברות המתח ברחוב הערבי נוכח לכידת כמה מאנשי חבורתו של שיח' עז אל-דין אל-קאסם, שרצחה יהודים בכמה תקריות לאורך המחצית הראשונה של שנות השלושים. בן-גוריון קרא 'להתחיל במדיניות של מדינת יהודים' ולהעמיד כיעד הפעולה הפוליטית את העלאת מיליון יהודים לארץ ישראל. בתגובה טען שפרינצק כי חיוני להעמיד במרכז סדר היום הפוליטי 'שאלה אחת שקראו לה פעם "שאלה נעלמה", עכשיו היא הפכה להיות "שאלה שנעלמה"'. הוא הביע את תמיכתו במחשבה לזיום 'שולחן עגול' בין יהודים לערבים בחסות בריטית, שבו יידונו עתיד היחסים בין העמים.⁴⁷ המחלוקת בין בן-גוריון לשפרינצק באשר לדגשי הפעילות הציונית התלהטה במלוא עוזה בדיון שהתקיים במרכז מפא"י ב-16 באפריל 1936. בן-גוריון הבהיר כי הגיע למסקנה 'שאין סיכוי להבנה עם הערבים אם לא תהיה לנו הבנה עם האנגלים', שבעקבותיה ידאגו הבריטים לפיתוח מואץ של הארץ ומצב זה ידחוף את הערבים להגיע להבנה הדדית. הוא סבר אמנם כי צריך לחפש יום-יום דרך לפעולה משותפת ולהקטנת החיכוכים והניגודים עם הערבים, 'אבל לא כאן המפתח', אלא 'באניות המלחמה האנגליות'. כנגדו, שפרינצק כפר בדעה 'שענין הערבים אינו הגורם העיקרי באיזו שעה שהיא. זהו הגורם העיקרי בכל הזמנים ובכל השטחים'. 'אין לי פְּנִיָאָה [תרופה כוללת] ואין לי הצעות', הודה, 'אבל לא יתכן שמתוך התעסקות בכל

46 פרוטוקול מרכז מפא"י, 18-19.12.1931, אמ"ע.

47 פרוטוקול מרכז מפא"י, 29.1.1936, אמ"ע; פרוטוקול הוועדה הפוליטית של מפא"י, 9.3.1936, [מכאן הציטטות, מ"ח], 7.4.1936, אמ"ע.

מיני ענינים נתעלם מן השאלה הערבית ולא נשבור את ראשו בחפוש אפשרויות להפגש ולהדבר אתם. אני יודע שהם אינם רוצים בכך, אבל אינני יודע מה עשינו במשך 10 השנים האחרונות להכשרת יחידים וציבורים מקרב הערבים להבנה אתנו?'. ההתמקדות בתיאום קווי המדיניות הציונית עם הבריטים היא חשובה, אבל 'אני חושש שאין אנו עושים מאומה בקו השני, בקו ההבנה עם הערבים. אנו מצווים לשבור את ראשו ולחפש מוצא מן הסבך הזה, ואם אני לא אזכה לפירות – אולי יזכו בני'. הוא תבע לחזור ולגבש חוג נוסח 'ברית שלום' שיעסוק בשאלה הערבית, שכן בהיעדרו 'המצב אינו בריא והוא עלול להתפוצץ!'.⁴⁸ שלושה ימים לאחר מכן פרץ המרד הערבי.

כעבור זמן קצר שב ומצא עצמו שפרינצק בעמדת המיעוט, שכה היה מורגל בה במרוצת מחזורי הדיונים על השאלה הערבית שהתקיימו בתנועת העבודה. הדבר היה בעת הוויכוח הנוקב שהתנהל במוסדות מפא"י בחודשים מאי ויוני 1936, על הצעת 'קבוצת החמישה' להגיע להסכם עם הערבים, ובו יוגבל מספר העולים היהודים ל-30,000 איש לשנה במשך עשר שנים, ושבעקבותיו ימנו היהודים 40% מאוכלוסיית הארץ.⁴⁹ כנגד חבריו למפלגה ששללו את האקטואליות של משא ומתן יהודי-ערבי כמציאות של מרד ופסלו על הסף את 'קבוצת החמישה', הצר שפרינצק על הנטייה החוזרת להכתיר בתואר 'בוגדים' את העוסקים בקירוב לבבות בין העמים ועל כך שרק לעניין הערבי לא נמצאו 'משוגעים לדבר' בתנועת העבודה. הוא זיהה בקרבם חוסר נכונות מקיף להגיע להידברות עם הערבים ופסק: 'הרצון הוא אבי היכולת'. לעומתם אמר, כי 'בחלום ובהקיץ אני מתפלל להסכם זה', המלווה בהודאה ערבית בעלייה, ברכישת קרקעות ובשאיפות הלאומיות של היהודים בארץ ישראל. לדידו, פירוש הדבר היה עשר שנים שקטות לפיתוח המפעל הציוני ופריצת הדרך שתוביל לרוב יהודי בהמשך.⁵⁰

שפרינצק היה הדמות הפוליטית הבכירה במפא"י שהפכה את העיסוק התמידי בשאלה הערבית לאחד מדגליה הפוליטיים ולתו המזהה המובהק של עמדתה בכל הסוגיות הניצבות על סדר היום הציוני. בהזדמנות אחת, בראשית מלחמת העולם השנייה, המשיל שפרינצק את מצב היהודים בהתמודדותם עם השאלה הערבית למצבו של כריסטופר קולומבוס: הלה ידע שקיימת במקום כלשהו אדמה וכי צריך למוצאה. למרות שלא היו לו מפות, הוא הפקיר עצמו לסכנות ונסע. קולומבוס הונע

48 פרוטוקול מרכז מפא"י, 16.4.1936, אמ"ע.

49 בקבוצת החמישה היו חברים יהודה לייב מאגנס, פנחס רוטנברג, גד פרומקין, משה נובומייסקי ומשה סמילנסקי. ראו בהקשר זה, דוד בן-גוריון, פגישות עם מנהיגים ערביים, תל אביב תשכ"ז, עמ' 78-113; אלי שאלתיאל, פנחס רוטנברג: עלייתו ונפילתו של 'איש חזק' בארץ-ישראל, 1879-1942, כרך ב, תל אביב: עם עובד, תש"ן, עמ' 448-457.

50 פרוטוקול מרכז מפא"י, 9.6.1936, 23.6.1936, אמ"ע.

בידי אידאה פיקס וגילה את אמריקה. והמסקנה: 'אנו מוכרחים למצוא את המוצא, בין אם זה יהיה בעוד עשר שנים או מחרתיים'.⁵¹

סיכום

לכל אורך דרכו הציבורית לא התבלט שפרינצק בניתוחים תאורטיים ונוכחותו בצמרת תנועת העבודה לא אופיינה בפריצה ובהתוויה של נתיבים חדשים. הוא חזר והצביע על השאלה הערבית כעל אחד הגורמים המכריעים בקביעת גורלו של המפעל הציוני, והתמיד להעלותה על סדר היום. בניגוד לעמיתיו, כגון בן-גוריון וחיים ארלוזורוב, שפרינצק מעולם לא סרטט פתרון קונקרטי בסוגיה זו. בדברי הסיכום שנשא בנעילת ועידת היסוד של מפא"י אמר בעניין השאלה הערבית כי תשובה לה לא תמצא בנקל. 'אנחנו לא יוצרי סכימות, אנחנו יוצרי פתרונות ממשיים'.⁵² בכך הוא נבדל הן מבן-גוריון הן מארלוזורוב ששוב ושוב הניחו הנחות, חקקו עקרונות וקבעו דפוסים שבמסגרתם ראוי ונכון להתמודד עם הסוגיה הערבית. מבחינה אחרת נבדל שפרינצק בסוגיה זו גם מחיים ויצמן, שעמו היה מזוהה מבחינה מדינית מ-1918 ואילך, שכן בניגוד לוויצמן גרס שפרינצק כי הפתרון לשאלה הערבית צריך לנבוע מהמציאות הארץ-ישראלית ולא מהמרחב המזרח-תיכוני.⁵³

מעבר לשאיפה העקרונית להקמת מדינה יהודית ברוח חזונו של הרצל, נקודת הכובד מבחינתו של שפרינצק לא הייתה במתווה מדינית מסוים או בסידור זה או אחר של גבולות, אלא בהפנמת ובהטמעת הצורך לטפח את היחסים עם הערבים כמרכיב מובנה בכל מתווה של פתרון פוליטי. יותר מתוכנה הקונקרטי של הנוסחה להסדר, טרד אותו הצורך לתת את הדעת לנושא, תוך הקהיית חודו של עיקרון 'כיבוש העבודה' ושילובו במדיניות המביאה בחשבון הימצאות שני לאומים בארץ ישראל. יוסף גורני תיאר במילים הבאות את עמדת שפרינצק בשאלה הערבית לאחר שהתחבט בה במשך 30 שנה: 'תקוותו להסדר בין שני העמים היתה כעין אמונה משיחית שהודות לה אפשר להגיע גם להישגים ממשיים'.⁵⁴

בערוב ימיו, בשלהי שנות החמישים, הצר שפרינצק שלא קם לנו איזה הרצל או ויצמן בשדה היחסים עם הערבים, והוסיף במר לבו: 'משה דיין מעודד אותנו שעמי ערב, "כשירגישו את כוחנו" ידעו להשלים אתנו. איזו הנחה ילדותית [...]'.⁵⁵ בבסיס

51 פרוטוקול הוועד הפועל הציוני המצומצם, 27.12.1939, אצ"מ.

52 דברי סיכום בוועידת האיחוד, 7.1.1930, אצ"מ, ע, 6-1930-21-2.

53 לניתוח עמדותיהם של ויצמן, בן-גוריון וארלוזורוב בשאלה הערבית, ראו גורני (לעיל, הערה 23), עמ' 138-148, 160-217, ועוד.

54 שם, עמ' 378.

55 מכתב שפרינצק לאילת (לעיל, הערה 20), עמ' 126.

יוסף שפרינצק והשאלה הערבית

השקפתו של שפרינצק בפרשת היחסים עם הערבים עמד מושג ה'פשרה', שהיה עבורו אבן היסוד לשאלה זו ולהשגת הסדר פוליטי עמם, שבו ראה כורח המציאות. שפרינצק היה חילוני מוצהר, שלא הלך לבית הכנסת ולא העריך דת, ואף הסתלק מלומר 'קדיש' על קברו של אביו. זלמן ארן תמצת את העיקרון היסודי שהנחה את שפרינצק בחיים הפוליטיים במילים הבאות: 'האומר כי המטרה מקדשת את האמצעים, סופו, להגיד "קדיש" אחרי המטרה'.⁵⁶

56 זלמן ארן, 'יוסף שפרינצק ז"ל', הפועל הצעיר, 24.2.1959; יוסף כרמל, יצחק בן-צבי: מתוך יומן בבית הנשיא, רמת גן: מסדה, 1967, עמ' 130. אביו של שפרינצק הובא למנוחות ב-13.3.1925.

